

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ РАЗМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў МОЛАДЗЕВАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Шчасная Кацярына Дзмітрыеўна,

старшы навуковы супрацоўнік аддзела сучаснай беларускай мовы
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі; кандыдат філалагічных навук
(г. Мінск, Беларусь)

У пачатку XXI ст. размоўная лексіка актыўна пранікае ў тэксты ўсіх стыляў маўлення, аказваючы вялікі ўплыў на фарміраванне ў іх новых прымет. Гэта з'ява характэрна і для сучаснай моладзевай літаратуры, якая выконвае не толькі выхаваўчую функцыю, але і забаўляе, і нават выступае спосабам аўтарскага самасцвярджэння. Паводле аналізу сучасных твораў для моладзі (публікацыі ў часопісах, асобныя кнігі), размоўная і жаргонная лексіка ў літаратуры выконвае некалькі функцый: 1) стылістычную, 2) намінацьўную, 3) ідэнтыфікацыйную.

У тэкстах аўтараў розных узростаў размоўная і жаргонная лексіка ілюструе жывое маўленне маладых персанажаў: школьнікі: *Ну, хіміца ўвогуле*

мала звяртала на нас увагі... (А. Ждан, перакл. А. Карлюкевіча, Бязозка. № 11. 2016. С. 42); *Бяры ў падтрымку мятнага Аміра і валіце ў горад* (А. Гімадзіў, перакл. А. Карлюкевіча, Бязозка. № 4. 2016. С. 52); маладая жанчына: *А відок у мяне быў яшчэ той!* (Г. Аўласенка, Маладосць. № 4. 2015. С. 78); хлопец: *Тут так шакаладна, проста нейкая чортава Утопія, а не псіхушка!* (А. Беланоўка, Верасень. № 10. 2014. С. 98). Пры гэтым наратыў ад аўтарскага я з жаргоннай лексікай – адметнасць манеры вельмі маладых твораў, нават у паэтычных творах. Гэта можа быць лексіка з тыповымі размоўнымі афіксамі: *Дастаць мабільнік, углядацца ў гадзіннік* (Н. Бінкевіч, Верасень. № 10. 2014. С. 34); *Твае найкаўскія кросы 'красоўкі'* (К. Масэ, bel.sputnik.by/culture/20151109) і грубая лексіка: *Паўсюдна піліцца бабло, // А ты прыгожая такая* (М. Найдзёнаў, Дзеяслоў. № 77. 2015. С. 69); *Дабраліся нарэшце, стаім пад дзвярыма// я, мянты, суседзі мятыя* (У. Лянкевіч, Дзеяслоў. № 67. 2013. С. 182). І нават у тэкстах на духоўную тэматыку могуць прысутнічаць грубыя словы: *І чытае замову на бярла, бы на святую ваду* (М. Бараноўскі, кн. Volumen1. 2016. С. 32). Пастаяннае ўжыванне ў вершах жарганізмаў стала стылёвай асаблівасцю для паэта В. Рыжкова. Так, у адным тэксце ён пераймае маўленне гарадскіх хуліганаў: *Думаеш з понтам зарвацца назад да сябе на раён, каб за справы зацёрці з мясцовымі пацанамі...*, у іншым – разважае на побытавыя тэмы: *Дзімон адпусціў "мамон"*, у *Іры расце дзіця* (В. Рыжкоў, Дзеяслоў. № 79. 2015. С. 82 – 89).

Адна з функцый размоўных слоў – называнне прадметаў, адпаведна іх ўжыванню ў гутарковым маўленні, такім чынам ствараецца звыклае моўнае асяроддзе. У асноўным гэтыя адзінкі адлюстроўваюць сферу побыту: *пераноска* 'для каткоў, сабак', *начнушка* 'начная кашуля', *закаткі* 'кансерваванага гародніна ў банках', *мужык* 'мужчына', *бабёнка* 'жанчына', *танцы-шманцы, што трэба* 'пра прыгожае, якаснае', *ляпнуў* 'сказаў, не падумаўшы', *узвязокалася* 'вымазалася', *перціся* 'ісці'. Моладзевы асяроддзе, у першую чаргу, гэта вучоба: *ва ўніверсы, адзнакі малююцца, корачка* 'дыплом', *новенькая* 'вучаніца', *заваліла сесію, пед, палітэх, наргас* 'назвы ўстаноў адукацыі'. Тыповая рыса моладзевай літаратуры – намінацыі прыналежнасці да розных субкультур: *гоннік, рокерскія, хардкоравы, хаер, патлы, берцы, крыжы-анхі* (гатычныя). Крымінальнае асяроддзе становіцца тэмай для літаратурных твораў, такім чынам распаўсюджваючы сваю лексіку: *навесіць на* (кагосьці) 'незаконна абвінаваціць у злачынстве', *вяліся* 'даверыліся і былі падманутыя', *левы* 'нелегальны', *замачылі* 'забілі', *развод* 'падман'. Ён быў упэўнены, што гэты чарговы "развод" (А. Яфімаў, Маладосць. № 12. 2016. с. 66). Да гэтай сферы прымыкаюць адзінкі, звязаныя са шкоднымі звычкамі: *калёсы* 'наркатыкі', *накачанья* 'алкаголем, наркатыкамі', *віскар, курава*. Часта сустракаюцца зматывы: *супер!, спакуха, на халеру, хана, поўны капец,*

опанькі, фіксуюцца лаянкавыя словы (пераважна ў аўтарскіх выданнях). – *Ідзі ў лазню!* – *фыркнула Вольга і яны весела рассмяяліся.* (М. Цітарчук, Маладосць. № 7. 2015. С. 34)

Часам можна сустрэць вузкасפעцыяльны жарганізм, які патрабуе тлумачэння: *звычайны анік* (Т. Мядзведзева), дзе АПІ – абрэвіатура ‘автономный пожарный извещатель’; аказіяналізм: *мы з гасціннымі аўтахтонамі* (У. Сцебурака), дзе *аўтахтон* ‘сусед, мясцовы’ ад гістарычнага тэрміна ‘карэнны жыхар’. Уключаюцца словы інтэрнэт-карыстальнікаў: *дашлі на мыла ‘мейл’, залайканае, гугліць*. Некаторыя жарганізмы разам з сацыяльнымі зменамі выходзяць з ужытку. Напрыклад, з’яўляюцца адзнакамі перыяду канца 1980-х – пачатку 1990-х *маг ‘магнітафон’, відзік, дастанеш нуцёўку (адзенне) ‘знайсці праз знаёмых, не ў афіцыйным продажы’* ў Я. Хвалея “Прынцэса з тусоўкі” (2000). Дапамагаюць стварыць атмасферу 1970-х гг. наступныя моўныя маркеры часу: *эфэргэшыны, бітлы, шапка “піражок”* у апавяданні В. Мудрова “Дзень нараджэння” (час. “Верасень”, № 15. 2016).

Значна вузейшае ўжыванне ў грамадстве беларускай мовы ў параўнанні з рускай вядзе пранікненне жаргонных адзінак з апошняй, як адаптаваных: *цепляе – чапляе, продвинутый – прасунуты*, так і безэквівалентных: *чоткі, харашыст, бесіць*. Стылістычным прыёмам паказу мовы звычайных людзей з’яўляецца ўвядзенне “трасянікі”. Напрыклад, персанаж-маці: *Спрасі ў учыцельніцы. Аткуда я знаю. Ты ўрокі здзелаў?* (Д. Шулюк, Маладосць. № 7. 2015. С. 27)

Творчасць па-беларуску – гэта сцвярджэнне нацыянальнай пазіцыі на ідэйным і моўным узроўні, што праяўляецца ва ўтварэнні пурыстычнага пласта лексікі. Ён складаецца з вярнутых з 1920 – 1930-х гг. слоў: *цягліцы ‘мышцы’, тэчка ‘партфель’ – папка* [1], у т.л. перадачы “тарашкевіцы”: *актор, гішпанскі, паланізмаў і ўкраінізмаў: пігулкі ‘таблеткі’ – польск. pigulka, брамнік ‘варатар’, параўн. польск. bramkarz, у летаку ‘самалёце’ – укр. літак, дыялектызмаў: (мальцы, пагатоў, поўнік), аўтарскіх слоў. Пашырыліся ў літаратурных тэкстах новыя ўтварэнні: *сеціва ‘інтэрнэт’, мінак ‘прахожы’, хахацца ‘аб фізічных ласках’*. Пурызмы могуць замяняць неславянскія запазычанні. Напрыклад, з’явілася слова *падабайка* замест *лайк* (англ. слэнг. *like* ‘упадабанне каментарыя, фота ў інтэрнэце’): *Цяперашнім часам пісьменнік іншы// найболей зьярэ падабаек*. (А. Івашчанка, Дзеяслоў. № 86. 2017. С. 126). Але ўжыванне амонімаў з роднасных моў можа выклікаць неразуменне: *Вераніка скіравалася ў лазе’нку, але спынілася на парозе* (Ю. Каляда, Маладосць. № 4. 2015. С. 75), дзе аўтар мае на ўвазе зусім не маленькую *лазню*, а польск. *lazienka* ‘ванны пакой’. Аналагічна незразумелы тэкст толькі са спецыфічнай лексікай: *Новы лукбук “Хаус” выбітныя лажа**

(М. Булатоўская, Дзеяслоў. № 86. С. 145), дзе ёсць вузкі неалагізм *лукбук* – падборка фотаздымкаў у дызайнерскім адзенні, а жарганізм *лажа* ‘нешта няўдалае’ недарэчны да значэння *выбітна* ‘выключны, выдатны’ (ад польск. *wybitnie*) [2].

Цікава, што ўключаюцца ў моладзевыя маўленне дыялектызмы, якія выходзяць за рэгіянальныя межы: прыслоўі *цяперака*, *тутака* і пад., займеннікі *ейны*, *ягоны* і *гэны*, форм дзеясловаў *ямо*, *дамо*, *е*. *Калі ўбіцца* з адчаю // *ў нязбытнасці мёрзлы сумёт* (Н. Кудасова, Верасень, № 10. 2014. С. 45), дзе *ўбіцца* ‘улезці’ (Гродзен. вобл., [2, т. 5]). Праз беларускамоўную моладзь стала фактычна літаратурным слова *ровар* (дзял., па Зах. Беларусі [2, т. 4], з польск. *rower* ад назвы англ. фірмы Rover, вытворцы веласіпедаў). *Андрэй толькі пашкадаваў, што не падумаў спытаць пра ровар* (К. Стаселька, кн. “Дзіцячы маніфест”. 2015. С. 28). Актыўна выкарыстоўваюцца словы *зэдлік* (Зах. Бел. ‘нізкая лавачка’ < польск. *zydel* [2, т. 3]) у новым значэнні ‘табурэт’, *гаманец* (Усх. Магіл. ‘торбачка, машна для грошай’, праз укр. *гаманець*) [3] замест *кашалёк*, *маладзён* (Віцеб. вобл.) [4] замест *малады чалавек*.

У моладзевай літаратуры прыкываюцца размоўныя фразеалагізмы: ... *Толькі вось Нарніай за шафай не пахла*. (С. Тэмлейн, Бярозка. № 3. 2016. С. 50); *Што вы як маленькая* (А. Горват, кн. Радзіва “Прудок”. 2016. С. 65). ... *Ён думаў, што наспела пара браць тайм-аўт* (А. Бычкоўскі, В. Данэйка). Могуць быць нават пурыстычныя ўкрапленні ў вядомыя выразы: *Вось тады ўладальніца “закінала”, нібы той імбрык на пліце* (Н. Філон, Верасень. № 10. 2014. С. 86), дзе *імбрык* ‘чайнік’.

Такім чынам, размоўная і слэнгавая лексіка, звязаная з апісаннем побыту, стасункаў моладзі, крыміналу і пад., актыўна пранікае ў літаратурныя тэксты. У беларускамоўных кодах ствараецца маркіраваны пласт лексікі, фарміруюцца ўласнабеларускія слэнгавыя словы. Аднак пашырэнне вузкаўжывальных, грубых слоў непраўдана.

Літаратура

1. Байкоў, М. Я. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Я. Байкоў, С. М. Некрашэвіч. – Мінск : Дзяржвыд. Беларусі, 1925. – 356 с.
2. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : Тетрасістэма, 2009. – 448 с.
3. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка. – Т. 1–5. – 1979–1986.
4. Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
5. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны / Віцебск. дзярж. ун-т імя П. Машэрава. – Ч. 1. Злобін Л. І. [і інш.], 2012. – 303 с.; Ч. 2. Семанькова Г. К. [і інш.], 2014. – 357 с.